

PATHY NAGY SÁMUEL KOMÁROMI ORVOSI TEVÉKENYSÉGE (1800–1810)

Viczián István és Pathy-Nagy Gábor

EMT Tudománytörténeti Konferencia,
Kolozsvár, 2025. június 28.

MINERALÓGUS ORVOSOK A 18. SZÁZADBAN

MINERALÓGUS ORVOSOK

A 18. SZÁZADBAN

- Az egyetemen az 1760/70-es évek fordulójáig az ásványtan inkább a **fizika** részének számított.
„**1774-től a természetrajzot** – ezen belül az ásványtant – a kétéves **alapozó bölcsészeti tanfolyam** során oktatták, melyet valamennyi (a harmadévtől a jogi, hittudományi vagy **orvoskaron** tovább tanuló) hallgató elvégzett” (Papp G. (2002).
- Az ásványtan története „**természetrajzi**” **korszaka** (Papp G.). A természet „**harmadik országa**”.
(Linné írt ásványrendszertant is. Werner rendszere.)
- „**Ásványtan**” (Mineralógia) a földtudományok nagy részét magába foglalta (pl. őslénytan, közettan).

DANIEL FISCHER (1695-1746)

Szepes megye főorvosa Késmárkon.

Az Academia Naturae Curiosorum (később: Leopoldina) tagja. Egyik fontos műve:

Fischer, Daniel 1732: *De terra medicinali Tokayensi tractatus medico-physicus*. Apud Michaellem Hubertum, Wratislaviae. 144 p.

„*Terra medicinalis Tokayensis*” (=„tokaji orvosi föld”) a tokaji Nagy-hegyen a dácit repedéseiben található agyag-kitöltés, „*bolus*”, nagyon rendezetlen kaolinit.

GYARMATHI SÁMUEL (1751-1830)

Orvos a bethleni gróf **Bethlen** család szolgálatában.

1796-1798: Bethlen Elek kíséretében a göttingeni egyetemen tanul, felfedezi a magyar nyelv **finnugor rokonságát**.

Közben **ásványtant** is tanul **Blumenbach** professzornál.

Hazatérésekor **ásványgyűjteményt** hoz a **nagyenyei kollégiumnak**.

Emléktáblája Göttingenben →

DERCSÉNYI JÁNOS (1755-1837)

Zemplén megye főorvosa, az első magyar **borászati szakkönyv** szerzője:

[Dercsényi János] Dercseny von Derczen, Johann
1796: *Über Tokay's Weinbau, dessen Fexung*
[=Fechsung] und Gährung. Mit geo-
gnostischen Beilagen. A. Blumauer, Wien,
111 p. (magyar fordítás: 1800-as évek eleje)

Ebben **„Geognosztikai toldalék”**,
Tokaj-Hegyalja első földtani leírása. Neptunista
magyarázatok a **brazil da Camara** hatására.

ZAY SÁMUEL (1753-1812)

**Kecskemét város, majd Komárom vármegye
tisztiorvosa.**

Komáromban született, Tatán élt, és itt halt meg
1812-ben (Hála et al. 1998).

„Magyar mineralógia” (1791). Benkő Ferenc
(1786) után a második magyar nyelvű önálló
ásványtan könyv. **„Ásvány”** **név** először a címben is.

Zay Sámuelnek küldött **tagsági oklevél** aláírói (Jéna,
1798. jún. 2.):

Reichsgraf Dominik Teleki von Szék, Präsident.
Johann Georg Lenz, Director.
Samuel von Nagy, Secretair.

NAGY SÁMUEL ÉLETE

Címer

A család a nemességet
és a címert kapta:

Pathy Miklós

1579. november 1-jén

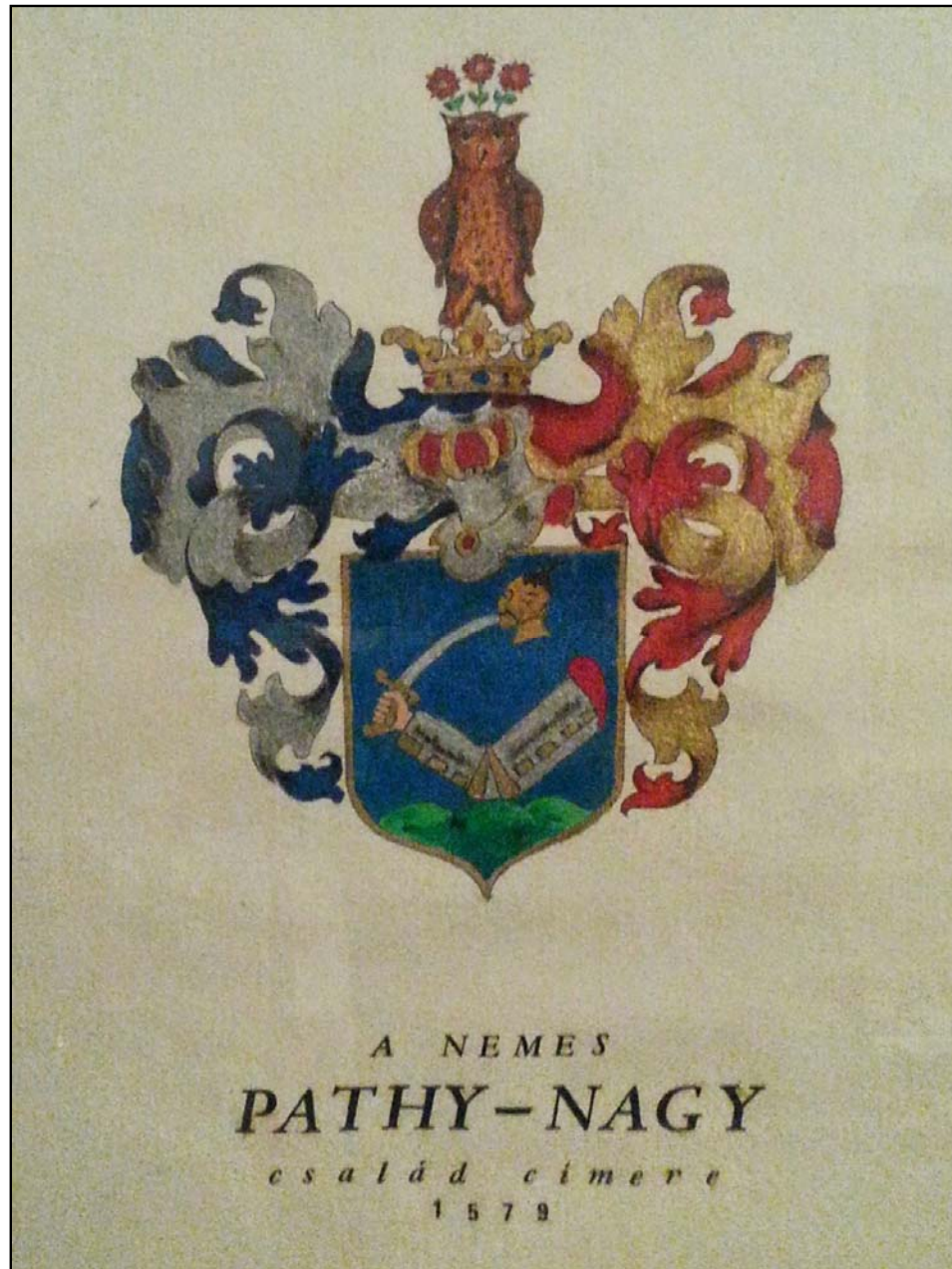
Báthory István

erdélyi fejedelemtől

(A nemesi levél a nyíregyházi vagy a
szatmárnémeti levéltárban van.)

Bagoly a címerben:

Pathy Miklós **tudós**
vagy orvos volt??

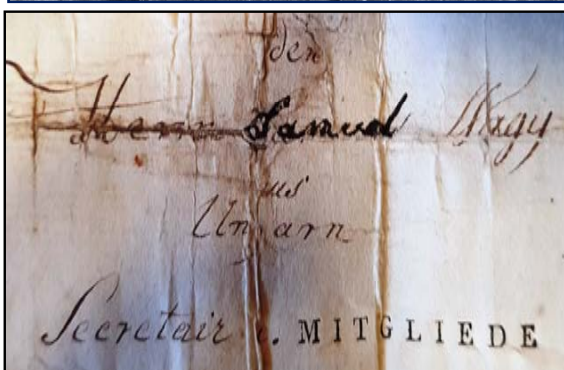
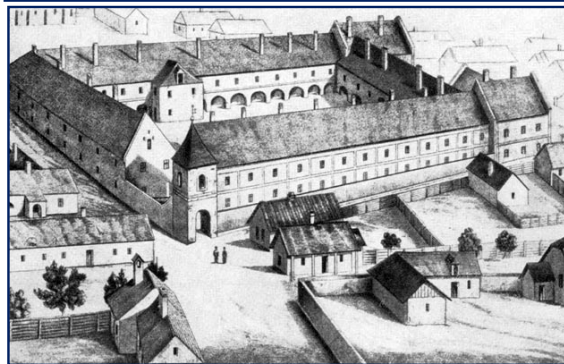

Nagy Sámuel fiatal kori arcképe

Komárom? 1780-as évek. (A család tulajdonában)

Tanulmányai:

- **Komárom, 1789-92:** Tudós Társaság, írások a Mindenest Gyűjteményben (?).
- **Debrecen, 1797-ig:** Sander lefordítása, átdolgozása, kiegészítése magyar adatokkal. Campe fordítása
- **Jéna, 1797-99:** Orvostan-hallgató. Ásványtani Társaság alapítója, magyar titkára, egyik legaktívabb tagja, majd tiszteleti tagja. Német felesége: Luisa Kaul.

Hufeland-fordítás (Takáts Sándor 1890)

„Julius 15-én — írja Takáts — a méltóságos gróf kívánsága szerint felkerestem Dr. Nagy Sámuel urat és bizonyossá tettem, hogy Hufeland: Guter Rath an Mütter etc. nevű munkájának magyar fordítása ki fog nyomtattatni, hogy ha ő nagysága neve alatt a M. Minervába akarja azt iktattatni. A melyre Nagy Sámuel ur örömmel s köszönettel reáállott és meg is ígérte fordításának kezemhez adását.“ ¹⁷

Péteri Takáts József 1799. július 15-én felkeresi Nagy Sámuel Bécsemben könyvkiadás ügyében.

Hufeland (1762-1836) német orvos, Weimarban működött, a Jénai egyetemen is tanított.

**ORVOSI MŰKÖDÉSE
KOMÁROMBAN
1800-1810**

Magánorvos vagy megyei tisztiorvos?

- Szinnyei (1891-1914): „**gyakorlóorvos**”.
- Kiss László (1993, 2018): **magánorvos**, „*Decsy Almanakjai nem említik nevét*”. De ez csak az 1794-1796 évekre vonatkozik.
- **A himlőoltásról** írt felvilágosító füzetet más megyékben a tisztiorvosok írtak (Krász 2009, 2022). Komárom megyében 1801-ben a megyei tisztiorvos **Seth János és Zay Sámuel** voltak (Szinnyey 1891-1914, Kiss 1993, Kacsinecz 2022).
- Könyvjegyzéke (Nagy: Catalogus librorum... 1810): ***physicus honorarius incli. comita. Comaromiensis*** (nemes Komárom megye tiszteletbeli orvosa vagy tisztiorvosa?).

Himlőjárvány 1801-ben

- „**Az oltalmazó himlőről**” (Nagy 1801). Tájékoztató könyvecske „*a komáromi nép megvilágosítására különösen*”,
- Először **saját fiát** oltotta be.
- Az oltás a **tehénhimlő** váladékának felhasználásán alapult [*vacca*: tehén, *vaccina*: tehén-(től származó)]. A módszer Magyarországra **Jean de Carro** (1770–1857) orvos tanítványai közvetítésével került, aki 1799-től kezdve kísérletezett vele a bécsi orvosi fakultáson (Krász 2022). Nagy Sámuel itt tanulhatta.
- 1801-ben 39 olyan hazai orvos kezdte alkalmazni, főleg a Dunántúlon és a Felvidéken, legtöbb helyen a **törvényhatósági főorvosok**. Komárom megyében: Seth János megyei tisztiorvos németül írt könyve (1801).

Kazinczy levele Nagy Gábornak

Nagy Sámuel orvosi segítségéről, 1803

a' két első kereket, különben öszvetört volna), felköltem 's nem csepegő, hanem bugyogó orral mentem vissza a' fogadóba, 's a' Felcsert az útszán kapván vittem, hogy lásson karomhoz. Orrom eltört porczogóját magam raktam helyre, 's nem engedtem, hogy a' Felcser hozzá nyúljon, félvén, hogy elrontja. Azonban irtam a' jobb karommal Dr. Nagy Sámuel Urnak, hogy jőjjön 's tekintsen-meg. Karom sem el nem tört, sem ki nem ficzomodott, sem a' csont meg nem hasadt: de Dr. Nagy Sámuel és Pezzl felcser Komáromban azt mondták, hogy olly esetet és contusiót nem lehet képzelni. Tatán egy egész hétig feküdtem, 's 62 ft. el repült reám és a' Kocsimra. 28-ban Komáromba mentem. 29-ben Nagy S. barátunknál ettem és viziteket tettem. 30-ban elindúltam 's 31-ben ide értem. Itt felfejtettem a' kaputrok balkarját 's bé pantlikázva 's be kötve járok fel 's alá; de érzem, hogy az nem tanácsos. Ha lehetne, repülnék haza: de az még nem lehet, mert hálámat bé kell nyújtani. Azonban sebes, azaz varas orral és nyakon függő karral oda nem mehetek.

Nagy S. és a' kis Luise köszöntik az Urat. Valóságos barátsággal vannak az Ur eránt. Tudakozták mind ketten báládatos tisztelettel Berzeviczy Pál Urat is, 's sajnálva értették betegségét. — —

Kazinczy
balesete
Tatánál

Látogatás
Komáromban

„Nagy S. és a
kis Luise”
üdvözlete

Tokaji bor mint orvosság

- Nagy Sámuel Kazinczyhoz írt levele (1806): Arra kéri Kazinczyt, hogy segítsen egy komáromi kereskedőnek **Tokajban jó bort szerezni**, amit a betegeinek **orvossággként** is tudna ajánlani:
- *„Nállunk gyalázatos borokat adnak Tokaji bor helyett drága pénzenn a' betegeknek: egész nagy hasznára lenne tehát az a' betegeknek, hogyha ez az Ur valóságos jó borra tehetne szert.”*

A királyi dicséret (1808) német szövegének átírása

Seine Kaiserlich Königliche Majestät haben **das für die Kranken beym Comorner Festungsbau dargebrachte Geschenk** Allerhuldreichst aufzunehmen und zu befehlen geruhet Euern Wohlgebohren für diese patriotische und menschenfreundliche Handlung die zugleich einen Beweis von **wohlthätiger Theilnahme an dem Schicksal der erkrankten Krieger** liefert, die Allerhöchste Zufriedenheit zu erkennen zu geben.

Ich mache es mir zum auszeichnenden Vergnügen, diesen Allerhöchsten Befehl Euern Wohlgebohren mitzutheilen.
Ofen den 10ten dezember 1808.

Allvintzy

An den Medicinae Doctor Herrn v. Nagy Wohlgebohren.
zu Comorn.

A királyi dicséret (1808) magyar fordítása

Ő Császári Királyi Felsége méltóztatott a **betegeknek a komáromi erőd építésekor átadott ajándékot** legkegyesebben elfogadni és megparancsolni, hogy Nagyságodnak ezért a hazafias és emberbaráti cselekedetéért, amely egyszersmind bizonyítékát adja **a megbetegedett harcosok sorsában való jótékony részvételnek** is, Legmagasabb meglegedését kinyilvánítsam.

Kitüntető öröömnek tekintem, hogy ezt a Legmagasabb parancsot Nagyságoddal közölhetem.

Buda, 1808. december 10.

Allvintzy

Medicinae Doctor v. Nagö Nagyságos Úrnak. Komáromban.

(báró Alvinczi József (1735-1810) tábornagy, Magyarország katonai kormányzója 1808-tól.)

Köszönjük a figyelmet!

